

УНИВЕРЗИТЕТ У ПРИШТИНИ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ



КОСОВО И МЕТОХИЈА
У ЦИВИЛИЗАЦИЈСКИМ ТОКОВИМА

МЕЂУНАРОДНИ ТЕМАТСКИ ЗБОРНИК



Књига 1

Језик и народна традиција

КОСОВСКА МИТРОВИЦА
2010

КОСОВО И МЕТОХИЈА У ЦИВИЛИЗАЦИЈСКИМ ТОКОВИМА

Међународни тематски зборник

Књига 1: Језик и народна традиција

Филозофски факултет Универзитета у Приштини

2010. година

ISBN 978-86-80273-50-1

ISBN 978-86-80273-49-5 (за издавачку целину)

Рецензенти

академик Свејлана М. Толсџој

проф. др Предраг Пийер, дописни члан САНУ

проф. др Александар Лома, дописни члан САНУ

Главни и одговорни уредник

проф. др Драги Маликовић

Уредник прве књиге

проф. др Софија Милорадовић

РЕДАКЦИЈА ЗБОРНИКА

Иностранни чланови

Доц. др *Стефан Иванов Анчев* (Велико Трново, Бугарска), проф. др *Зинаида Тихоновна Голенкова* (Москва, Русија), проф. др *Миомир Дашић*, редовни члан ЦАНУ (Подгорица, Црна Гора), проф. др *Анатолиј Василџевич Дмитриев*, дописни члан РАН (Москва, Русија), проф. др Зоран Лакић, редовни члан ЦАНУ (Подгорица, Црна Гора), prof. dr *John Laughland* (Париз, Француска), prof. dr *Barbara Lomagistro* (Бари, Италија), проф. др *Валериј Андреевич Мансуров* (Москва, Русија), др *Миодраг Милин* (Темишвар, Румунија), проф. др *Енгелина Сергеевна Смирнова*, иностранни члан САНУ (Москва, Русија), prof. dr *Wojciech Szczepański* (Познањ, Пољска), prof. dr *Gabriella Schubert*, иностранни члан САНУ (Јена, Немачка), доц. др *Андрей Артемович Тауциан* (Краснодар, Русија), проф. др *Светлана Михайловна Толстая*, иностранни члан САНУ (Москва, Русија), проф. др *Иван Чарота*, иностранни члан САНУ (Минск, Белорусија)

Домаћи чланови

Проф. др *Марко Ајлаић*, доц. др *Живораг Ђорђевић*, проф. др *Радомир Ђорђевић*, доц. др *Мирослав Крсјић*, проф. др *Александар Лома*, дописни члан САНУ, проф. др *Драги Маликовић*, проф. др *Данило Ж. Марковић*, проф. др *Софија Милорадовић*, проф. др *Нада Милошевић-Ђорђевић*, дописни члан САНУ, проф. др *Абдулах Мушовић*, проф. др *Рагмила Обрадовић*, доц. др *Јасна Парлић-Божовић*, доц. др *Александар Пејровић*, проф. др *Предраг Пийер*, дописни члан САНУ, проф. др *Валентијина Пийулић*, проф. др *Косја Чавошки*, дописни члан САНУ, доц. др *Урош Шуваковић*

Издавање овог зборника помогао је Завод за уџбенике.

Софија Милорадовић
Београд – Косовска Митровица, Србија
Станислав Станковић
Косовска Митровица – Београд, Србија

О ИСКАЗИВАЊУ ПРИПАДНИЧКО-ПОСЕДНИЧКОГ ОДНОСА У СРПСКИМ НАРОДНИМ ГОВОРИМА НА КОСОВУ И МЕТОХИЈИ

У раду је разматрана географија различитих синтаксичких формалних експликација за исказивање праве припадности (*кућа [ог] моја оца//моме оцу кућа//на мојеја шајка/оца кућа*) и тзв. егзистенцијалне посвојности (*сесџра [ог] моја оца//моме оцу сесџра//на мојеја шајка/оца сесџра*) у конструкцијама у којима је посесор идентификован именицом, као и фреквенција употребе ових експликација у трима дијалекатским јединицама на територији Косова и Метохије.

Кључне речи: српски народни говори, Косово и Метохија, припадничко-поседнички однос, супстантивни посесор, синтаксичке формалне експликације, *на*-конструкција, посесивни датив, предлошки / беспредлошки посесивни генитив.

I

Циљ овога рада је да се у могућој мери утврди географија различитих синтаксичких формалних експликација за исказивање праве припадности (*кућа [ог] моја оца//моме оцу кућа//на мојеја шајка/оца кућа*) и тзв. егзистенцијалне посвојности (*сесџра [ог] моја оца//моме оцу сесџра//на мојеја шајка/оца сесџра*) у конструкцијама у којима је посесор идентификован именицом, те да се донекле размотри фреквенција употребе ових експликација у трима дијалекатским јединицама на територији Косова и Метохије – призренско-јужноморавској, косовско-ресавској и зетско-сјеничкој. Да би се могле назначити географске контуре начина исказивања припадничко-поседничког односа у српским народним говорима на подручју Космета, прегледали смо све релевантне дијалектолошке монографије и студије, посебно текстове који су у њима давани, али подаци из постојеће литературе – и поред тога што они нису били скромни, будући да је реч о једној прилично маркантној појави – морали су се допу-

нити нашем теренском грађом¹. Овом приликом ће бити осмотрени сви доступни примери конструкција у којима је посесор идентификован именицом и у којима се посесивност исказује синтаксичким граматичким категоријама – и они у којима се посесивност остварује на нивоу синтагме и они у којима се она реализује на нивоу реченице. Примери у којима је посесивност изражена суфиксалном граматичком категоријом биће навођени само узгредно.

Најпре ћемо оцртати „ареал стариначких дијалекатских формација на тлу Косова и Метохије“ – у *завичају* „двају доследно екавских српских дијалеката, призренско-тимочкога и косовско-ресавскога“. (...) „Гранична линија између ова два стариначка дијалекатска комплекса на земљишту Косова и Метохије полазила је од србијско-албанске државне међе југозападно од Дечана, секла Метохију, прелазила преко планине Чичавице, избијала на Ситницу и Лаб, пролазила источно од Подујева и излазила у Косаницу. Призренско-јужноморавски дијалекат обухватао је јужну половину Метохије, Ђаковицу, Призрен и Ораховац, Сретечку жупу и Сирињић на Шар-планини; јужно и централно Косово, Стари Качаник, Урошевац, Штимље, Липљан, Јањево и Грачаницу; област Горње Мораве, Витину, Летницу и Ђилане, новобрдски и косовскокаменички крај. Косовско-ресавски се говорио у северној половини Метохије, у околини Дечана и Пећи, у Подгору и Прекорупљу, у области Вучитрна и Косовске Митровице, у крајевима око Подујева и у насељима на десној обали Ибра у поткопаоничким, лепосавићким и лештанским пределима.“ (Станковић 2002: 253–254). Потом, треба одредити и територију коју на подручју Космета захватају говори зетско-сјеничког дијалекатског типа, којима припадају косовскометохијске области „северно од Мокре горе и северозападно од Косовске Митровице и Звечана у источним пределима Ибарскога Колашина, као и насеља на левој обали Ибра у околини Лепосавића и Лешка“ (Исти, 254)². Географски гледано, редослед примера из појединих пунктова са подручја двају екавских стариначких дијалекатских формација на косметском тлу даваћемо,

¹ На почетку морамо напоменути да је посао на прилозима овога типа додатно компликован услед недовољне истражености и описаности синтаксе народних говора, тј. услед чињенице да се синтаксички подаци углавном дају узгредно, у најбољем случају у виду додатка студијама које обрађују морфолошке системе одређених народних говора. Податке на косметском терену, преваходно на централном Косову и у Биначком Поморављу, прикупљао је један од аутора овога рада – Станислав Станковић, радећи на попуњавању упитника за *Српски дијалектолошки ајлас*. Поједине примере или помоћ у прибављању материјала са терена призренско-јужноморавског и косовско-ресавског дијалекта добили смо пак од следећих колега и професора: Душанке Живанић (Готовуша), Радивоја Младеновића, Небојше Капетановића (Доња Гуштерица), Ивана Максимовића (Лепина), Дејана Москића (Врбовац), Горољуба Ђорђевића (Жегра), Данијеле Анђелковић (Велико Ропотово), Сунчице Милошевић (Јасеновик), Југославе Ракић (Прилужје), Милете Букумирића, као и од госпође Христине Ристић из Ранилуга, којима се овом приликом најлепше захваљујемо.

² У вези са разграничењем овдашњих дијалекатских формација, треба имати у виду да је и за насеља на истоку тзв. новопазарске зоне везан један крупан спор у нашој дијалектологији, онај који се управо тиче границе косовско-ресавског и зетско-сјеничког дијалекта; о томе детаљније в. у Ивић 1999: 315–317.

апроксимативно говорећи, у оквиру замишљених „трака“ пружених у правцу југозапад – североисток (в. и карте у прилогу).

II

Слободан Реметић забележио је да се облици датива веома добро чувају у говору Призрена, те да је и посесивни датив веома чест: *мојему браћу друтар, јеному инајдѣру жена ѿуј родила* (Реметић 1996, 451). И у селу **Готовуши**, у општини Штрпце, уобичајен је посесивни датив (*мојему ѿајку њива*), као и у селу **Врбештица** (*кућа мојези мајере*), смештеном нешто западније, тј. ближе Призрену. У **Неродимљу** и **Гатњу** такође се чују примери типа *мојему браћу сестра, ошерише ојце Милановому зѣшу*. На **централном Косову** припадничко-поседнички однос изражава се посесивним дативом за који смо забележили следеће примере: *дојторка е сестра Небојше шумаровоме, ѿо е воденица Дојчѣшу Фининоме, ѿа њива на Чѣшму е Петру Сале Мишиноме* (Доња Гуштерица); *удаде се ћерка Раде Божиноме, ѿо њивч е више брѣ је Бже Воје Ђукалцу* (Лапље Село); *дошла мајка Рајку Душановоме, ѿа њива у традине е Мирку Жике Ђокиноме, мојему/мојеме оцу њива* (Грачаница), а у једном броју случајева, у неколиким селима крај Ситнице између Липљана и Косова Поља, и посесивним генитивом без предлога: *син Слободана Милорадовој, њива е Милана Живоиновој* (Скуланево), *Иван је син Милеја Божиној, ово је ливада Милана Ковиној, ѿо је ѿродавница Баћка Ранковој* (Лепина), *ћерка Ненада Лалешовој, кућа Љубише Славиној* (Радево). Данило Барјактаревећ у тексту **Пришћина у ѿовору Срба сѿаринаца** (1977: 181–225) напомиње да се у том идиому среће „и облик датива, мада је он чешћи као конструкција састављена од предлога и општег падежа“, на истој страни наводи и два примера са посесивним дативом: *мајка Пѣри, моје оцу мајка* (Исти, 207). За говор **Јањева**, осмoтрен у светлу међудијалекатских и миксоглотских процеса, Миливој Павловић (1970) каже да се поред аналитичких конструкција са предлогом и општим падежом може срести и понеки сачуван синтетички падежни облик, те у том смислу наводи податак да датив присвојног придева на -ому долази и код презимена арбанашког типа: *Филиј Ивѿну Ђону, Николе Тошиному мајка*³ (Исти, 72). Он даље бележи и то да се мушка имена на -а, са наставком -е у дативу, „чак чешће него имена женска на -а, употребљавају у значењу посесивног датива; то је значење развијеније овде него у неким околним говорима, мада је врло карактеристично за косовско-вучитрнски“: *даје Николе Тошиному... доша цркве свѣшоме Николе, ошѿшла на враша своје куће... у Пашке Цѿмином обору* (Исти, 72).

³ Будући да је дате илустрације, како оне које су преузете из постојеће дијалектолошке литературе, тако и оне које су за ову прилику сакупљене на терену, прикупљала врло хетерогена група дијалектолога и других истраживача, у њима се јављају многе недоследности у бележењу (или небележењу) фонетских и акценатских појава (в. и Ивић 1988).

Пишући о тзв. **косовском дијалекатском типу**, Д. Барјактаревић говори о трима различитим зонама када је у питању деклинациони систем (1977: 99–106). Његову јужну зону (Српски Бабуш, Бабљак, Доња Неродимља, Горња Неродимља, Прелез, Рака, Елез и Каменица) карактерише аналитизам, те ту долазе примери типа *род на дајка*, што је пак у супротности са нашим налазима у вези са исказивањем припадничко-поседничког односа у овој области. Аналитизам је одлика и централне зоне (Грачаница, Лапље Село, Гуштерица, Словиње, Чаглавица, присељенички Суви До), али у њој су присутни и посебни облици за датив (ж. р. на -е) и понекад локатив, изузимајући именице ср. рода, за које је карактеристичан губитак флексије. Северну зону (Гојбуља, Слатина, Прилужје, Бабин Мост), по Барјактаревићу, карактерише пак „добро чување неупрошћене деклинације, што се може доводити у везу са снажним утицајем са севера, као и са тесним везама и оријентацијом ка доњем току Ибра и поткопаонишкој и жупској зони. На њу је, разуме се, утицало и насељавање из прогресивних штокавских крајева. Када се све то, као фактори, има на уму, јасно је да се овај део косовског дијалекатског типа постепено удаљавао од јужног и централног дела његова. То се врло јасно види, али треба споменути да ни ова зона није потпуно слободна од аналитичности, што се може објашњавати или усељавањем од југа, односно из косовских или ванкосовских крајева са аналитичком деклинацијом или уношењем те особине преко одива родом из аналитичких крајева. Додуше, овде се не може говорити о коегзистенцији деклинационих система као у централној зони“ (Исти, 105). Као општу синтаксичку црту косовске дијалекатске зоне, он наводи и изражавање припадности „обликом генитива или датива“, при чему даје само примере са конструкцијом *од + Г* и *на + ОП*: *деће од мој браћа, аљине од моју мајку; каја на dedu, син на њену сестру* (Исти, 126).

У монографији о **летничком говорном типу** (Ђуровић 2000), „смештеном“ на крајњем југоистоку косовскометихијске покрајине, у области Горње Мораве, односно – на североисточним падинама Скопске Црне горе, аутор бележи да су старији Летничани били билингви (тј. да су добро знали арбанашки језик), те да се језичка интерференција очитује „у свим елементима структуре летничкога говорног типа“ (Исти, 19). Радосав Ђуровић даље наводи следеће: „Деклинациони систем Летнице у основи је аналитички (...), мада нема ниједног стандардног облика, сем инструментала, који се не може чути у Летници. (...) А и за облик датива прогресивнијих говора сразмерно је мало потврда у односу на конструкцију: предлог + ОП“ (Исти, 44). Међутим, нешто касније он каже да је у Летници уобичајен посесивни датив, и од општих апелатива и, још чешће, од личних имена: *ја куде мојему оцу кућа, ѿдму Гѧи Ђокиному браћанац му је* (поред *ѧај сѧаѧи деда на мѧжа ми*)⁴ (Исти, 49–50), потврду ове констатације налазимо и у примеру *вѧдела сам*

⁴ У примерима из Летнице изоставили смо обележавање вокалске боје.

ворну зону: „Припадност се изражава генитивом или дативом сем познатог начина помоћу присвојних речи“ (Исти, 365), као и следеће примере који су дати у његовом наставку: *ѿој си је деѿе од моја браѿа, ћерка од моју ѿеѿку, ѿој ѿеле од моја комѿију; ћерка на моја Миѿкеѿа, муж на Николију, имање на браѿа, ракија на Трика, на мрѿвоја вука и ѿци мерев реј*. Тачније речено, посесивност је овде исказана двома синтаксичким формалним експликацијама – предлошким конструкцијама *од + ОП* у функцији посесивног генитива и *на + ОП* у функцији посесивног датива.

III

Михаило Стевановић истиче да је посесивни датив у **ђаковачком говору** у веома широкој употреби: „припадање живим бићима Ђаковци казују једино овим обликом“, уз напомену да се може „који пут у овој служби чути и облик генитива, али такви примери, донесени са стране од дошљака, можда покоји и већ раније, ипак у говору ђаковачком никако нису могли дубље ухватити корена“: *овѿма деѿама оѿѿи, мојзе мајке браѿи, Сѿајану Сѿеѿићу кућа* (Стевановић 1950: 140–141). У говорима **северне Метохије**, према подацима добијеним од Милете Букумирића, аутора монографије о овој области (Букумирић 2003), уобичајена је употреба посесивног датива м. посесивног генитива: *жѿна ѿоде Анѿе, ѿјак ѿој девојке, сѿрина мојѿму мѿжу, оѿац ѿавој моѿ сесѿре, баба овѿма ћеркама, ѿоде Мирку браѿи* (Исти, 321); *у ѿѿву овѿме ѿзде, у кулу јеноме комиѿје, у дом оној девојке* (Исти, 208). Међутим, у насељима ове области није редак ни посесивни генитив: *ѿа куѿи зѿмњу ѿоде једноја комиѿје, био сам ѿовереник овѿја ѿѿија, ѿојача сѿарој свѿѿа*, па тако и *вѿдим Јѿѿѿа Боѿѿевића жѿну, девојка Сава Миѿѿовића, сокак је био Симића*. У Истоку смо пак забележили примере типа *кућа мојѿа браѿа* и *мојѿму деѿѿѿу ѿубѿмац*. Данило Барјактаревић у монографији **Говор Срба у Метохији** (1979), констатује да је посесивни генитив чест на целом подручју, „било као једночлани генитив или као синтагма“ и наводи примере типа *корѿѿо рѿкѿ, ѿѿма девојкаѿ*, као и следеће неакцентоване потврде: *ѿрн руже, цена оѿѿрижени(х) јаѿѿади, ѿушке заробљени(х) војника, смрад нечисѿи(х) кућа* (Исти, 245). Даље аутор каже да се припадање веома често обележава и дативом: *Пеѿѿар је браѿи Милу и Милѿѿе, кућа Милошу, имање Марку, воденица Милошу, зѿѿ Максѿе, мајка Николѿе и Дафинѿе*, чак и *ѿѿѿаша сѿлу* (Исти, 250). У говору мештана села **Прилужја**, на путу од Вучитрна ка Приштини, чују се примери са посесивним дативом: *кућа онѿме Раде Бивољачком, онѿје Маре кућа*, али није непозната ни генитивна конструкција с предлогом *од* у посесивном значењу: *од онѿ Јеле мѿж*. У тексту Милосава Вукићевића **Говор Срба у Малом Косову** (1993), који се односи на ширу околину Подујева, подручје у средњем току Лаба, пронашли смо следеће примере са посесивним дативом којима аутор илуструје поједине морфолошке црте овога говора: *сѿѿричина овѿм* (Исти, 34), *а овѿм оѿац имѿ* (Исти,

V

Имајући претходно наведено у виду, можемо закључити да је све југоисточне пределе косовскометохијске покрајине захватила аналитичка *на*-конструкција за исказивање посесивности, и то: Горњу Мораву, ширу гњиланску зону, косовскокаменички и новобрдски крај. Од утока Криве реке у Биначку Мораву ка њеном горњем току – на северозападу према Косовској Каменици и Новом Брду, а на истоку и североистоку према Врању – употреба ове предлошко-падежне конструкције проширила се благо лепезасто. Посесивни датив пак обухвата велики део централног и југозападног косовскометохијског подручја призренско-јужноморавског дијалекта, а уобичајен је, свакако очекивано, на читавом косовско-ресавском дијалекатском подручју Космета, па и у говорима Средњег Ибра. Предлошка генитивна конструкција *од* + Г/ОП спорадично се среће у понекима од ових призренско-јужноморавских и косовско-ресавских говора, као (додуше – не превише значајан) конкурент двома претходно наведеним синтаксичким категоријама за исказивање посесивности, па тако и у Ибарском Колашину. Посесивни беспредлошки генитив, према нашим сазнањима, јавља се у појединим западним ивичним пунктовима централног Косова, а судећи по наводима у литератури, среће се и у метохијским говорима, у напоредној употреби са посесивним дативом, као и у Ибарском Колашину, где се пак припадност исказује и предлошком генитивном конструкцијом и суфиксалном граматичком категоријом. Познато је да говори стариначког становништва Метохије припадају косовско-ресавском дијалекатском комплексу, али да има специфичности које их везују за тзв. староцрногорске говоре.

У говорима призренско-тимочке дијалекатске области, у огромној мери захваћеној балканским језичким процесима и прибројаној балканском језичком савезу, примарна је улога предлога при структурирању именских конструкција. Дакле, једино се у овим говорима категорија посесивности изражава у правом смислу као „балкански аналитизам“: предлошка *на*-конструкција с општим падежом; овде треба напоменути да *Genitivus originis* с предлогом *од* није нарочито честа конструкција у призренско-тимочким говорима. У релевантној дијалектолошкој литератури (Ивић 1985²: 112) стоји да се у великом делу призренско-тимочких говора за изражавање посесивних значења користи конструкција лишена флексије (*на* + ОП), док пак у некима од њих постоје посебни облици датива са посесивном функцијом, као архаичније решење, тј. реликти старог деклинационог система који су „преживели аналитизам“. Као једна од структуралних разлика између двају поддијалеката призренско-тимочког дијалекта – призренско-јужноморавског и тимочко-лужничког – наведено је и чување дативних форми у првом и њихово одсуство (тачније, ретко присуство) у другом наведеном поддијалекту (Ивић 1985²: 113, 125). И као што је до сада више пута истицано – уклањање датива из морфолошког система и његова замена *на*-конструкцијама припада, са аспекта историје језика, завршној етапи нестајања синтетичких облика.

Стремљење ка аналитизацији огледа се и у употреби предлошке генитивне конструкције *од* + Г/ОП уместо беспредлошке форме генитива с посесивним значењем или посесивног придева. Наиме, ту се ради о превази једног члана из опозиције *бесѿредлошки ѿосесивни Г* (у алтернацији са присвојним придевом) : *ѿосесивна ѿениѿивна консѿрукција с ѿредлоом од* (изузимајући лексикализоване форме за означавање сродства, типа *браѿ од ѿеѿке*). Када је реч о уопштавању конструкције с предлогом *од* за изражавање посесивних значења, нарочита експанзија је уочена на периферији српског дијалекатског простора, одн. тамо где је могућ знатнији утицај постојећих сродних структура у контактним несловенским језицима. У зетско-сјеничким говорима, поред употребе и беспредлошког посесивног генитива и присвојног придева, предлог *од* у конструкцијама с посесивним значењем има релативно високу фреквенцију и широко поље употребе (Милорадовић 2006). С друге стране, ширење сфере употребе *од*-конструкције и у косовско-ресавским говорима представља извесно подлегање налетима аналитичких конструкција, који су стизали и стижу са територије високобалканизованих српских призренско-тимочких народних говора.

Познато је да датив у функцији означавања припадности „у већини дијалеката и у књижевном језику није чест (адвербативна употреба много је обичнија). Највише га има у дијалектима на истоку, призренско-тимочком и косовско-ресавском“ (Ивић 1957, 344). Супстантивни посесивни датив је, према подацима из објављених студија и чланака, на територији косовско-ресавског дијалекта интензивније у употреби него у књижевном језику. Истраживачи су забележили бројне примере тзв. везане посесивности типа *кућа моме оцу* (= *кућа моја оца*), тј. паралелну употребу посесивног генитива и посесивног датива, а у појединим говорима посесивни датив је из употребе потпуно истиснуо облик посесивног беспредлошког генитива (Милорадовић 2003: 135–142). Када је реч о косовско-ресавским говорима у целини, већ је раније уочено одсуство посесивних адноминалних *на*-конструкција у реченим говорима (Соболев 1991: 136).

У нашем материјалу из српских народних говора на Косову и Метохији, када је у питању семантички капацитет посесивног датива, бројни су примери атрибутивне посесивности у оквиру синтагми реципроцитативног (*ѿѿац ѿавѿ моѿ сесѿре*) и пропријативног (*кућа мојѿѿи маѿере*) типа, а веома ретки они партитивног типа (*вѿдела сам ѿи у ѿудима руке*), али су узети у обзир и примери конструкција с глаголима *јесам* и *биѿи*, у којима се облик датива јавља у својству „предикативно-посесивне одредбе“ (*ѿај ѿѿва на Чеѿму е Пеѿру Саѿе Миѿиноме*), као пак и примери атрибутивно-предикативне посесивности, односно конструкција код којих „посесивну семантичку нијансу садржи напосам и двоструко завистан датив синтаксички везан за дату предикацију, с једне стране, те за одговарајући именски део реченице, с друге стране“ (*уѿо овѿма Шѿѿарима у кокоѿар*) (Павловић С. 2006: 375, 378). Већина конструкција наведених као примери употребе супстантивног посесивног да-

тива у овде реченим народним говорима одликује се синтаксичком маркира-ношћу. Наиме, употреба датива у њима условљена је обавезним присуством детерминатора, те датив у том случају бива везани падежни облик. Пошто се у српском језику употреба посесивног генитива среће само онда када именицу прати одредба, то се посесивни именички датив, „освојивши“ семантичку сферу изражавања односа припадности генитивом, ретко може изразити као слободна падежна форма.

Ареал употребе посесивног датива на нашем терену веома је широк, о чему нарочито сведоче подаци из централносрбијанских косовско-ресавских говора (Милорадовић 2008)⁶. Но то је посве разумљиво будући да је реч о говорима који су резултат великих миграционих покрета становништва са подручја Косова и Метохије у правцу севера и североистока, посебно од XVII века. С друге стране, о територијалном континуитету ове граматичке категорије говоре подаци из народних говора на тлу Македоније (Видоески 2007). За разлику од стања у тамошњим источним и југоисточним, као и у североисточним народним говорима, где је *на*-конструкција једина форма за изражавање дативног односа код именица, „во западните дијалекти со *на*-конструкциите дативниот однос се искажува консеквентно само кај општите именки: *на човекоѿ, на женайѿа, на деѿеѿо*. Меѓутоа, кај личните и роднинските имиња на поголема територија сè уште се пази старата дативна форма со флексија. (...) Вакви форми (со флексија) се употребуваат на целата западна и северозападна периферија од Скопска Црна Гора до Грамос“ (Исти, 141)⁷. И даље Божидар Видоески наводи: „Во оние македонски дијалекти каде што се употребува дативната форма се јавува и т. н. посесивен датив. Тој најчесто се среќава во северозападните говори (скопскоцрногорскиот, долнополошкиот), но не е необичен и во другите западни говори“ (Исти, 143–144), дајући примере: *Нацеѿу Кировскому син Панко, Викни ѿа Милану Бојчовому ѿаѿѿка* (скопскоцрногорски), *Чива је куќава? Миѿоѿу Савев* (вратнички), *Син му Милеѿу* (кичевски), *Јончеѿу женайѿа* (ресенски).

У светлу претходно изнетих података за поједине народне говори у Македонији, ваља се осврнути и на ситуацију у говору Горе (Младеновић 2001), где је сачуван датив оба броја у посесивној функцији: „Припадност се у ГТ казује присвојним придевом када појам коме се припадност приписује није у синтагми. Присвојни датив изван синтагме нема много потврда“ (Исти, 270); уп. *сѿѿрцу јѿѿнца шо се, шо му се сѿноѿи чуѿекаѿоѿу* (поред уобичајеног *њѿва браѿу мујему, Амеѿу Суљејманѿовому сѿн*), *сѿсѿре је ѿѿваѿа* (поред примера

⁶ Представљени дијалекатски примери омогућавају да се успостави ’динамика формалне прерасподеле средстава’ за исказивање посесивности на терену четири србијанска дијалекта, следећи правац север – југ.

⁷ При том, Б. Видоески касније додаје да се дативна флективна форма не употребљава у подједнакој мери у целом назначеном ареалу: „Со поголема доследност таа се јавува во северозападниот дел на тој ареал: во скопско-црногорскиот, полошките, поречко-кичевските и реканските говори“ (Видоески 2007: 145).

мојзи сесџре деџе, који упућује на дативско -е) (Исти, 280, 297). У синтагмама је чест посесивни датив, и он се употребљава и атрибушки и предикативно: *мојојзи маџери маџи*, *мојојзи маџери шо њи бџше браџи* (Исти, 313), при чему се факултативно и удваја: *шо ни је наџа-њива свџм џројцам, му ноћевуаље шо му са џријаџељи нџму* (Исти, 490). Има и (непоузданих) трагова посесивног генитива: *Аџмеџа Ђурђоа ће шо је куђаџа* (Исти, 279), а говору Горе није својствена употреба предлошке конструкције *од* + ОП у посесивној функцији, као ни балканистичка конструкција *на* + ОП.

Случајеви замене посесивног генитива дативом јављају се још у старословенским текстовима, а сретали су се и у разним стадијумима развоја готово свих словенских језика (Павловић С. 2006: 380-386; Станишић 1985–1986: 255-257). Као што је познато, ни у једном од савремених балканских језика нема посебних флективних облика генитива и датива, јер је дошло до изједначавања њихових првобитних облика и функција. У вези с реченим, а имајући у виду материјал из појединих српских народних говора, јасно разазнајемо процесе из прошлости: оне функције које су генитив и датив раздвајале као два различита падежа нису могле више играти улогу у нијансирању њихових посесивних употреба. Две су употребе изједначене и створена је могућност да један падеж престане да буде коришћен с одређеним значењем. Супстантивни посесивни генитив уступио је место супстантивном посесивном дативу. Потврду чињенице „сливања“ посесивних функција генитива и датива – као претходнице елиминисања флективне форме – налазимо и у следећој констатацији П. Ивића: „(...) место датива *на* + исти облик (*казала на царску ћерку*), а иста конструкција служи и за посесивно значење (*кућа на мојџа браџа*), што показује да се пре упрошћавања деклинацијског система ово значење обележавало дативом, а не генитивом“ (Ивић 1985², 112).

Код нас је досад писано, углавном са аспекта историје језика, о конкурентности генитива и датива при исказивању припадничко-поседничког односа, но без потпунијег увида у стање на терену народних говора, што и није било могуће с обзиром на одоцнела истраживања у области дијалекатске синтаксе. Међутим, ваљало би обратити пажњу и на веома широку употребу супстантивног посесивног датива на косовско-ресавском терену, као и на релативно слабу конкурентност аналитичке посесивне *на*-конструкције у односу на посесивни датив у призренско-јужноморавским говорима, посебно када се зна колико је велика пробитачност аналитичких конструкција и код првог дијалекатског суседа високобалканизованих српских говора (свакако, познавање облика датива у призренско-јужноморавским говорима јесте основа и за његову уобичајену употребу у посесивном значењу). Тумачење, тачније – покушај тумачења знатне ширине и високе фреквентности употребе посесивног датива у српским народним говорима морамо оставити за неку другу прилику, али ћемо овде барем напоменути да се том приликом, по нашем мишљењу, никако не би смело занемарити антропоцентричко становиште: чување значењског и

формалног идентитета датива као персоналног падежа (Тополињска 2002: 9).⁸ С једне стране, подршку оваквој дистрибуцији формалних експликација за исказивање припадничко-поседничког односа на косметском терену (па дакако и шире – у централној Србији) свакако представљају изузетно бројни примери дативских енклитика са посесивном функцијом, тј. знатна функционална оптерећеност кратких дативних форми и експанзија заменичких клитика у балканским словенским системима, међујезичка интерференција на релацији са једним типолошки сродним (македонски) и једним типолошки несродним (албански) језиком, као и могући утицај неког супстратног језика, нпр. балканског латинитета (уп. пример *Petrus, filius Thomae vicario*; Галис 1974: 60). С друге стране, сливање посесивних функција генитива и датива, те уопштавање адноминалног посесивног датива у појединим говорима, представља особеност српских народних говора која упечатљиво сведочи о њиховој склоности ка аналитизму и која тај аналитизам наговештава.

*

И даље, нажалост, умногоме стоји констатација коју смо већ раније изнели пред нашу стручну јавност: „Систематска теренска истраживања српских говора на тлу Косова и Метохије нису завршена“ (Станковић 2002: 257). Нашим прилогом покушали смо да уметнемо барем једну коцкицу у тај неопходни мозаик теренских истраживања, уз трепетљиву наду да се на његово коначно склапање неће предуго чекати.

ЛИТЕРАТУРА

Барјактаревић 1977: Данило П. Барјактаревић, *Дијалектолошка истраживања*, Приштина.

Барјактаревић 1979: Данило П. Барјактаревић, *Говор Срба у Метохији*, Приштина.

Божовић 1993: Маринко Божовић, *Говори Средњега Ибра*, Приштина.

Божовић 2002: Маринко Божовић, *Говор Ибарској Колашина*, Лепосавић.

Букумирић 2003: Милета Букумирић, *Говори северне Метохије*, Српски дијалектолошки зборник L, Београд.

Видоески 2007: *Дативна форма кај именицима, у: Дијалектологија на македонскиот јазик II (Карактеристики на македонскиот дијалект) – одбрани теми* – приредила Марјан Марковиќ, според Божидар Видоески, Скопје.

⁸ „Закључку о чувању датива под страним утицајем може се приговорити, пошто су у албанском и арумунском генитив и датив синкретизовани, а у словенским говорима који чувају датив, највећим делом однос у структури почива управо на морфолошкој разлици Д и ОП“, тј. у призренско-јужноморавским говорима нема *на*-конструкције која би објединила генитив и датив. Стога страни утицај не треба сматрати пресудним за чување датива на овим просторима, „пошто синтетичка дативска форма представља чување, поред осталог, и контраста између директног и индиректног објекта“ (Младеновић 2001: 270–271).

Вукићевић 1993: Милосав Вукићевић, *Говор Срба у Малом Косову*, Зборник Филолошког факултета у Приштини III, Приштина, 32–51.

Галис 1974: Arne Gallis, *Da li je srpskohrvatski adnominalni dativ pripadnosti (posesivni dativ) – balkanizam*, Зборник за филологију и лингвистику XVII/1, Нови Сад, 51–61.

Ђуровић 2000: Радосав Ј. Ђуровић, *Лейнички јоворни шии*, Врање.

Ивић 1957: Павле Ивић, *О јовору Галијољских Срба*, Српски дијалектолошки зборник XII, Београд.

Ивић 1985²: Павле Ивић, *Дијалектологија српскохрватској језика. Увод и шииокавско наречје*, Нови Сад.

Ивић 1988: Павле Ивић, *Дијалектолошка исјираживања српских јовора Косова и Мейхохије*, Зборник Округлог стола о научном истраживању Косова, Научни скупови САНУ XLII, Одељење језика и књижевности – Одбор за проучавање Косова 1, Београд, 115–119.

Ивић 1999: Павле Ивић, *Српски дијалекти и њихова класификација (II)*, Зборник Матице српске за филологију и лингвистику XLII, Нови Сад, 303–354.

Милорадовић 2003: Софија Милорадовић, *Ујошреба њадежних облика у јовору Параћинској Поморавља. Балканистички и етномиграциони аспекти*, Посебна издања Етнографског института САНУ 50, Београд.

Милорадовић 2006: Sofija Miloradović, *Iskazivanje posesivnosti predlogom od i srpskim narodnim govorima*. – Slavia Meridionalis. Studia Linguistica. Slavica at Balkanica (Red. Stanisław Karolak), No 6, Instytut Slawistyky Polskiej Akademii Nauk, Warszawa, 57–64.

Милорадовић 2008: Софија Милорадовић, „*Вроде развернутој в њро-сјтранстије диакронии*“, Јужнословенски филолог LXIV, Београд, 227–238.

Младеновић 2001: Радивоје Младеновић, *Говор шарјаланинске жује Гора*, Српски дијалектолошки зборник XLVIII, Београд.

Павловић М. 1970: Миливој Павловић, *Говор Јањева. Међудијалекајски и миксојлојски ѡроцеси*, Нови Сад.

Павловић С. 2006: Слободан Павловић, *Дейтерминативни ѡадежи у сјаро-српској јословнојравној ѡисменосии*, Нови Сад.

Реметић 1996: Слободан Реметић, *Српски ѡризренски јовор I (јласови и облици)*, Српски дијалектолошки зборник XLII, Београд.

Соболев 1991: Андрей Н. Соболев, *Кашејория ѡадежа на ѡериферији балканославјанској ареала*, Зборник Матице српске за филологију и лингвистику XXXIV/1, Нови Сад, 93–139.

Станишић 1985–1986: Вања Станишић, *Балканизми у српскохрватском језику*, Balcanica XVI–XVII, Belgrade, 245–265.

Станковић 2002: Станислав Станковић, *Дијалекти српској језика на јилу Косова и Мейхохије (Социолингвистичка скица, ареал и досадашња исјиражи-*

вања), Зборник радова Филозофског факултета Универзитета у Приштини XXXII (12), Свеска Б: Филолошки одсек, Косовска Митровица, 51–59.

Стевановић 1950: Михаило Стевановић, *Ђаковачки ѿвор*, Српски дијалектолошки зборник XI, Београд, 2–151.

Тополињска 2002: Зузана Тополињска, *Анѿројоценѿрична ѿеорија језика и српски ѿадежни сисѿем*, Јужнословенски филолог LVIII, Београд, 1–13.

София Милорадович
Станислав Станкович

О ВЫРАЖЕНИИ ОТНОШЕНИЙ ПРИНАДЛЕЖНОСТИ И ОБЛАДАНИЯ В СЕРБСКИХ НАРОДНЫХ ГОВОРАХ КОСОВА И МЕТОХИИ

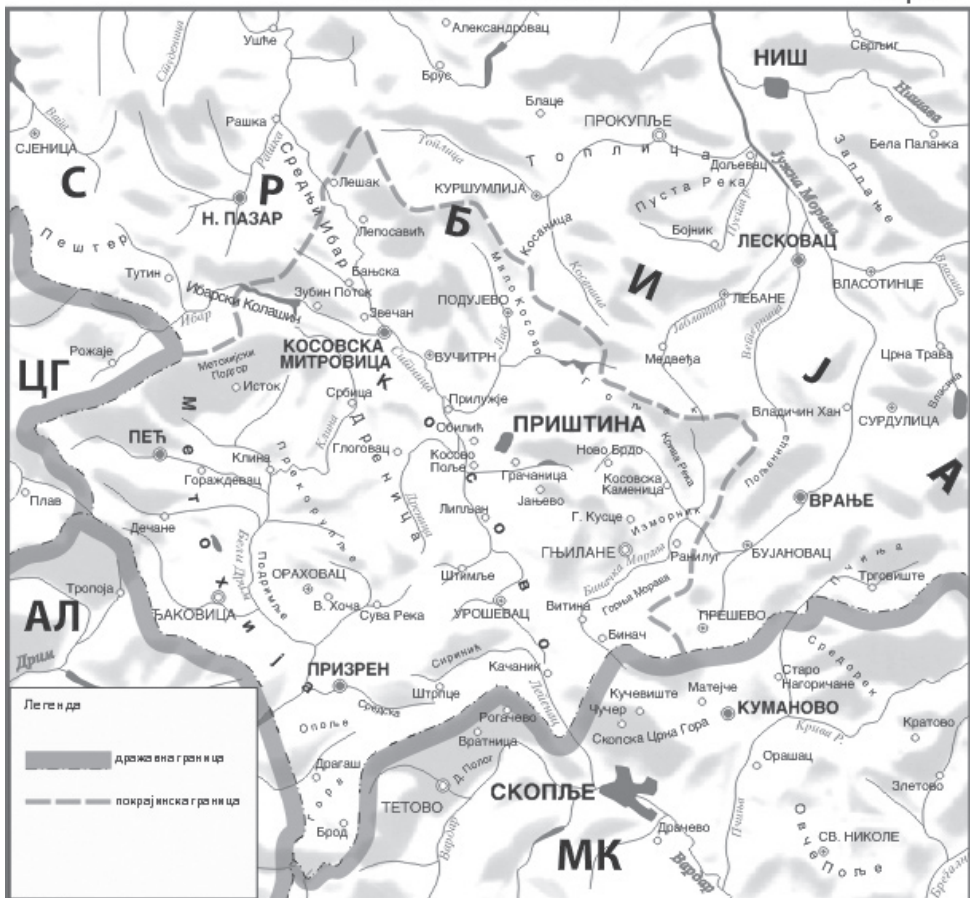
Резюме

В работе рассматривается география распространения различных синтаксических формальных показателей по выражению категории принадлежности (*кућа [ог] моја оца// моме оцу кућа// на мојеј ѿајка/оца кућа*) и так называемой экзистенциональной притяжательности (*сесѿра [ог] моја оца// моме оцу сесѿра// на мојеј ѿајка/оца сесѿра*) в конструкциях, в которых посессор обозначен именем существительным, а также частота употреблений подобных выражений в трех диалектах на территории Косова и Метохии: призренско-южноморавского, косовско-ресавского и зетско-сеничкогo. В результате исследования делается вывод о том, что в юго-восточных и восточных частях призренско-южноморавского говора на территории автономного края для выражения посессивности чаще всего используется *на*-конструкция, в то время как в западных и центральных областях преобладающим становится посессивный датив, который используется на территории распространения всего косовско-ресавского диалекта Косова и Метохии и в зетско-сеничкогo диалекта Среднего Ибра. Генитивная конструкция с предлогом *ог* + род. падеж / *CG* встречается редко, как конкурент выше указанным синтаксическим категориям, выражающим категорию посессивности, причем, употребляется только в отдельных призренско-южноморавских и косовско-ресавских говорах автономного края, а также в зетско-сеничких говорах Ибарского Колашина. Судя по фактам, указанным в существующей литературе, посессивный беспредложный генитив используется в метохских говорах наряду с посессивным дативом, а также в говорах Ибарского Колашина, где принадлежность

выражается как генитивной конструкцией с предлогом, так и морфологически, т.е. при помощи посессивного суффикса. В сербской литературе по диалектологии до настоящего времени указывалось об использовании генитива и датива для выражения отношений принадлежности и обладания. В данной работе обращается внимание на достаточно широкое употребление субстантивного посессивного датива на территории косовско-ресавского диалекта, как и на относительно слабую конкурентность аналитических посессивных *на*-конструкций в отношении посессивного датива на территории распространения призренско-южноморавских говоров в Косово и Метохии, смотря по значительной распространенности аналитических конструкций в ближайшем диалектном окружении балканских сербских говоров.

Косово и Метохија географска карта

Карта 1



Исказивање припадничко-поседничког односа на тлу Косова и Метохије

Карта 2

